

ציון צדוק
- מרחבים -

שלושה שעורים בספר יואל על הפרקים א' וב'

מבוא

מיוחד ספר יואל, מספרי נבואה רבים. קביעה זו, שעתידה לקבל ביסוס בעבודתנו, עולה מתוך קריאה ראשונה של הספר, בטרם נכנס לעומקם של בעיות פרשניות. שני נושאים מרכזיים, בהם עוסק הנביא בארבעת פרקי הספר.

(א) הארבה - בפרקים א-ב; (ב) משפט הגויים - בפרקים ג-ד.

על-פי הכתוב בתכנה"ל, נלמד הספר בכתה ט', אך הדגש מושם דוקא על שני הפרקים האחרונים, בעוד שהשניים הראשונים נלמדים בצורה אכסטנסיבית. כאן שינתי מן המנהג המקובל ודוקא מושם הדגש בעיון, בשני הפרקים הראשונים של הספר. ומדוע? שתי סיבות לדבר: (א) יש בתוכן נבואת יואל על הארבה, משום חומר רב למחשבה לתלמיד, הרבה מעבר לתועלת של לימוד פרק בנביא. באמצעות שני פרקי יואל הללו, ניתן לטפח דברים שבהשקפת עולם, בענין התפילה והתשובה. ענינים שטעונים חיזוק אצל תלמידינו. (ב) היות ושני הפרקים ג-ד עוסקים בנושא המופיע פעמים רבות, בספרי הנבואה, ניתן להרחיב את הדיבור אודותיו, בנביאים אחרים. לכן, נתייחס לשני פרקים אלו רק במסגרת הקשר שלהם עם פרקים א-ב, מבלי לפתח את הנושא של משפט הגויים או יום ד'.

המטרה בעבודה זו, למצוא קו מנחה בנבואות יואל, שניתן בגלל יחודו של הספר, לנצלו להשגת יעדים חינוכיים כמו: פיתוח הרגישות לערך התפילה וכד'.

שלוש הנחות יסוד

בתודעתו של כל מורה לתנ"ך מצויות הנחות יסוד אלו. נזכירן בקצרה:

- א. נבואות שנכתבו, יש להם צורך לדורות. אין בתנ"ך נבואות ללא השלכה חינוכית יעודית לנו ולבאים אחרינו.
- ב. לימוד מוצלח של פרק בתנ"ך, הוא זה אשר מטיה את הכתוב ומשייך אותו לנו. מורה טוב - נחשב האיש אשר מצליח ליצור אווירה בכתה, כאילו הנביא עצמו מצוי בה ונושא דברו אל התלמידים.

ג. לכל נביא, סגנון אפייני לו. כמו כן, לכל נביא ישנה התמודדות, עם נגעי דורו, המיוחדים דוקא לאותו דור.

לדוגמא: מלאכי, מצביע על בזוי בית ד', ע"י הקרבת קרבנות פסולים, "גזול פסח וחולה".
ישעיהו, מדבר על גאות בנות ציון ההולכות נטריות גרוך.

עמוס, מנבא על פרות הבשן העושקות דלים והרוצצות אבירונים.

כמובן, שישנם חטאים אחרים, המצויים בכל התקופות ונזכרים בפי כל הנביאים.

קושי בהוראת נביאים אחרונים

אחת הפרובלמות הבולטות בהוראת נביאים אחרונים, היא העובדה שישנו מסר קבוע בכל הנביאים. ריתמוס חוזר ונשנה שבו המשתנים קבועים, העם חוטא, הנביא מזהיר מפני עונש, מתאר את העונש, ולעתים - נחמה וישועה לאחר העונש... הדבר יוצר תחושה מדומה אצל התלמיד כי אך - "איך כל חדש תחת השמש". ומכאן אנו עדים לחוסר ענין בשיעור ולהתייחסות של ביטול. אחת הדרכים להתגבר על הקושי, זה להראות את המיוחד והבולט בכל נביא על רקע תקופתו. להבליט את החידוש ואת המסר אל תקופתנו.

המיוחד בספר יואל

במה איפוא מיוחד ספר יואל משאר נביאים?
איך בו איתו ריתמוס חוזר ונשנה שידענוהו בשאר ספרים, לא ברור במה חטא העם? מה היו נגעי בתקופת הנביא? נגעים שבעטיים באה עליו מכת הארבה. ומכאן - גם לא ברורה "הבשורה", אותה מבקש הנביא להנחיל לנו. רק לאחר עיון, נוכיח כי הנביא יואל בן פתואל, נועד ללמד את העם, פרק בהלכות תפילה.

בימינו, התפילה היא הביטוי העז ביותר לאמונה, באמצעותה אנו מתקשרים. ומתדבקים באלוקות. אז - ביהמ"ק ופולחן הקרבנות היו עיקר הקשר והדיבור.
הנביא יואל מדריך ומלמד את העם להתפלל, במצב שבו, המקדש שבת מפעולה ולא נותר אלא שיח שפתיים, שצריך לדעת כיצד להפעילו, כדי לבקוע שערי שמים.

חלוקת הספר

כאמור לעיל, בארבעת פרקי יואל שני נושאים: הארבה (א-ב), משפט הגויים (ג-ד). בנושא הראשון, בו נעסוק בצורה אינטנסיבית, חמש פסקאות:

פסקה א': פרק א' פס' ב-י"ב / מכת הארבה גדולה מאד.
פסקה ב': פרק א' פס' י"ג-הסוף / הצום הראשון, החמרת המצב.
פסקה ג': פרק ב' פס' א-י"ד / הצום השני
פסקה ד': פרק ב' פס' ט"ו-י"ז / הצום השלישי
פסקה ה': פרק ב' פס' י"ח - הסוף / מענה הנחמה.

מומלץ להקדיש ללימוד שני הפרקים א-ב שלושה שיעורים על פי החלוקה כדלהלן:

שיעור א - פרק א' המכיל פסקה א-ב.
שיעור ב - פרק ב' עד פס' י"ח, פסקאות ג-ד.
שיעור ג - פרק ב' פסקה ה' מפס' י"ח עד הסוף.

שעור א'

חלק ראשון - ניתוח עיוני

בשיעור זה, נעסוק בפרק הראשון של ספר יואל. נבחין בו בשתי פסקאות, כדי להמחיש את ההסלמה, שחלה בעקבות התפשטות מכת הארבה.

פסקה א': פסוקים א-יב - מכת הארבה גדולה מאד

הנביא מתאר תופעת טבע שכיחה, במרחב הגיאוגרפי של תקופתו, ארבה. ארבעה מינים לו, שגרמו הרס וחורבן. כל מין חיסל תחום אחר מתחומי המחיה.

"יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הזלק ויתר הילק אכל החסיל". תחילה - הופיע הגזם, שכשמו כן פעולתו, גזם את עצי הפרי הנשירים, גפן, תאנה, רמון ותפוח. אחריו בא מין הנקרא ארבה ופגע בתבואה והדגן - אבות המזון. שני המינים האחרים יתוארו בפסקה הבאה.

עם חיסול הדגן מן השדות ואבדן הגפן והיצהר, לא רק שהורגש חסרונם על שולחן הפרט, אלא הגרוע מכל ארע, "הכרת מנחה ונסך מבית ד', אבלו הכהנים משרתי ד'". מצב חדש נוצר, ביהמ"ק, גאונר ותפארתו של העם, מושבת. מאין גפן, אין יין לנסוך ומחסרון הדגן אי אפשר לעשות מנחות. שיבושים חמורים אלה בסדרי הפולחן, מוסיפה על האסון, של המכה הכלכלית הקשה, שהונחתה על העם. השבושים בקורבנות מבטאים "ניתוק" מה בין האדם לבוראו. מכאן ואילך, משמש מצב זה כאתגר לנביא, להורות את העם כיצד לחדש את הקשר בין האדם לקונו. גם ללא

"מנחה ונסך", אולי כהכנה לימים רעים שיבואו בהם תסור עטרתו של העם, ודרכי ציון תאבלנה "מבלי באי מועד".

פס' א': "דבר ד' אשר היה אל יואל בן פתואל". פסוק פתיחה המציג את הנביא ושם אביו ומקובל לנו, כי נביא שמובא שם אביו, בן נביא הוא. על תקופת הנביא, זהותו, ניתן להרחיב את הדבור מתוך המקורות הבאים:

(א) הפרשנים הקלאסיים; (ב) דעת מקרא - בהקדמה; (ג) אישי התנ"ך.

פס' ב'-ג': "שמעו זאת הזקנים והאזינו כל יושבי הארץ". שימוש בביטויים דרמטיים מוכרים מפרשת האזינו ומנבואת ישעיהו "שמעו שמים והאזיני ארץ...", "האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי".

הנביא נוקט ב'תכסיס' ליצור ענין אצל קהל שומעיו. במשך שני פסוקים, אינו מגלה על מה ולמה יאזינו המאזינים... ומה התוכן של הסיפור שישפרו לבניהם אחריהם. פס' ד': ארבעת סוגי הארבה, ישנה משמעות סמנטית לשמות סוגי הארבה, יש קשר בין השם לפעולת הארבה.

גזם - מגזם את הפירות;

ארבה - משמיד את התבואה - אמצעי המחיה האנושיים;

ילק - לוקק את הנותר במחסנים;

חסיל - מחסל את העשב למרעה.

נחלקו רש"י ורד"ק, האם הופעת ארבעת הסוגים מיידית בזה אחר זה, או בהפרשי זמן (עיין במקום).

פס' ה': לכאורה, פס' זה ממעט מגודל האסון... הנזק כולו מוסב על המורגלים בשתיית יין - השכורים, קושי שנצטרך לתת עליו את הדעת.

ענין זה מוכיח את השלכות בהופעת הארבה. שתחילה גרם נזק מועט יחסית, שסברו שפגיעתו היתה רק בתחום יבול הענבים, שבחלקו מיועד לשתיינים אך המכה התפשטה והגיעה לממדים כאלה, שחלו שיבושים כבדים בתפועול ביהמ"ק.

ואכן, המזיק הזה מקבל ממדים שונים ממה שנראה בתחילה... הרבה מעבר להגדרה של חרק מזיק.

פס' ו': "כי גוי עלה על ארצי עצום ואין מספר שיניו שני אריה ומתלעות לביא לו".

גוי אריה ולביא, הם דימויו של המזיק. דימויים המעידים על עוצמתו וכוח ההרס שבו.

פס' ז': ההרס אפילו בגזעי העצים.

פס' ח': "אלי כבתולה חגורת שק על בעל נעוריה" - זהו המפתח להבנת הגישה שנקטנו עד כה. הנביא פונה ל"כנישתא דישראל" שיעשו יללה כבזמן אובדן בעל נעורים (עיין תרגום). כלום מתאימה תמונה זו, לתופעה של ארבה, טבעית ומורגלת? תיאור מוגזם! האיך בפס' זה דימוי ברור לכנסת ישראל, היא הבתולה הנזכרת, שנעלם ממנה בעל נעוריה, הוא-הוא הדוד בשיר השירים, "ודודי חמק עבר". בסמיכות הפסוק הבא נקבל הוכחה נוספת,

כי סילבת הקינה הזו אינה אלא:

פס' ט': "הכרת מנחה ונסך מבית ד'" וכהני ה' האבלים מעוררים שאלה: מדוע ממקד הנביא את האבל על מצב סביב הכהנים? כלום לא סבלו בתי ישראל מחרפת רעב, ומדוע לא מתואר הסבל הזה? כל זאת הוכחה ברורה לגודל האסון שבניתוק הקשר בין עם לאלוקיו.

פס' י'-י"א-י"ב: מסיים הנביא בתיאור השדות והמטעים, לאחר בוא הארבה, "כי הוביש ששון מבני אדם" וכשרעבים ללחם, פניהם של הבריות נפולות.

פסקה ב': פסוקים י"ג - סוף פרק א' - הצום הראשון בעקבות החמרת המצב

בתוך ההרס שגרם הארבה, קורא הנביא למשרתי ד' לנקוט יזמה ו"ליצור קשר" בתפילה וזעקה, כלפי ד'. היזמה הזו מתבקשת גם מהמצב המתואר עד כה וגם מהתפתחות הענינים לאחר-מכן, בהם מופיעים הילק והחסיל ומכלים את התקוה האחרונה. המחסנים מתרוקנים ואפילו המרעה מתחסל, דבר שעתידי להמית את הבקר והצאן ולשתק כליל את פעולת הקרבנות בביהמ"ק. החמרת המצב, בולטת גם בהוראותיו המפורשות של הנביא בהן מורה הוא את העם בהליכות תשובה וזעקה לביטול רוע הגזירה. אין הנביא מסתפק כבפסקה הקודמת, בתיאור מצב רוחם של הכהנים "אבלו הכהנים משרתי ד'". ובתוך הוראות מפורשות כיצד להתפלל, מוצאים אנו גם מה להתפלל. נוסח ששם הנביא בפי המתפללים.

"גדולה תפילה יותר מן הקרבנות" (ברכות ל"ב).

פס' י"ג: נשים לב לחזרות משולשות בפניית הנביא אל הכהנים.

חגרו וספדו - הכהנים

הילילו - משרתי מזבח

בואו לינו בשקים - משרתי אלוקי.

היינו "כהנים" היינו "משרתי מזבח" היינו "משרתי אלוקי". הדגשה משולשת, סדרת פעולות המובילות ליצירת קשר עם הקב"ה. הכנת הלב לקראת התפילה הגדולה:

(1) חגרו וספדו; (2) הילילו; (3) בואו לינו בשקים.

פס' י"ד: "קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים כל יושבי הארץ בית ד' אלוקיכם וזעקו אל ד'" - כאן בולטת הדרכת הנביא בדבר החשיבות של תפילת הציבור "כל יושבי הארץ", הכינוס ההמוני הזה יהפך לזעקה אחת מלוכדת, מאוחדת כלפי שמיא. וזכות הציבור יחד עשויה לבטל את הגזירה. להרחבת הנושא של תפילה בציבור ניתן לעיין במקורות הבאים: דברים רבה ב' ז'. ירושלמי ברכות ה' א'. כוזרי מאמר שלישי פרק י"ט.

אין ערוך לחשיבות הרחבת הנושא של 'תפילה בציבור' לתלמידינו הלוקים בזה.

ומה תזעקו אל ד' את התשובה נותן הנביא בקבעו את נוסח התפילה:

פס' ט"ו-ט"ז: המצב המתואר כ'יום ד', ביטוי נפוץ בספרי הנביאים המתאר קטסטרופה עולמית. ושוב - חוזר הנביא על עיקר הבעיה, שיצר הארבה. "הלא נגד ענינו אוכל נכרת מבית אלוקינו שמחה וגיל". כאן כבר בנוסח תפילה ששם הנביא בפי המתפללים.

פס' י"ז: פס' קשה בו מופיעים ביטויים יחידאים במקרא כמו: "עבשו... ", "מגרפותיהם... " והכוונה למחסנים המתחסלים ע"י הילק. עיין תרגום לביאור המילים הקשות. פס' י"ח: שיא בפעולת ההרס של החסיל המכלה את עשב המרעה לבהמה. אנחות הבהמה מוסיפים קדרות לתמונה - מוסיקת רקע עצובה בפעיות הצאן וגעיות הבקר. השוואה לירמיהו י"ד וליונה ג' תדגיש את הנקודה כי הבהמה והחיה השותפים לגורל האדם, מוסיפים לזעזוע הקיים, משנה תוקף.

פס' י"ט-כ': תמונה מסכמת של הנזק שהסב הארבה בארבעת שלביו. הכל נותר חרוך כלאחר שריפה גדולה, תחילת פס' י"ט "כי אש אכלה נאות מדבר" והמשפט המסיים בסוף פס' כ' "ואש אכלה נאות מדבר". ומדוע הדימוי לאש? אולי ניתן להעלות על פי הסברא את הסיבות הבאות:

- 1) הרחש שיוצר הארבה בפעולת הכרסום שלו, דומה לצליל האש המתפשטת בשדה קוצים (השווה עם פס' ה' בפרק ב' "כקול להב אש אוכלה קש");
- 2) המסיביות בהופעתו נחילים-נחילים ויעילות הכליון שבו, כמהירות האש המתפשטת.

חלק שני: הצעות דיזקטיות לשיעור

א. רצוי מאוד לתת עבודת הכנה לקראת השיעור, בה יעסקו התלמידים, ברקע על הנביא יואל, תקופתו וכד'. לשם כך, יעינו ברש"י, רד"ק, מהר"י קרא, מלבי"ם, וכך בהקדמה לספר בפירוש דעת מקרא ובאישי התנ"ך. הכל, כמובן, בהתאם למיומנות התלמידים.

אין צורך, לדעתי, להתמקד בשאלות כגון אלו במסגרת השיעור, שהרי עד מהרה נהפך השיעור לא לשיעור בספר יואל, אלא על ספר יואל. די למורה אם יסתפק בשאלה, בתחילת השיעור, מי הוא יואל ומתי נבא? ותשובה - דעות חלוקות בנושא. כך יצא ידי חובת שתיים: א - בדיקה מהירה של שע"ב שניתנו כהכנה. ב - יצירת נקודת מוצא מתאימה לשיעור, לאמר, העובדה שלא ידוע מתי נבא יואל ומיהו הנביא, תעזור לעסוק בשאלה העקרונית הבאה: מה ניבא ומהי ה"בשורה" אותה מבקש הנביא למסור לנו?

ב. על מנת לעסוק בבעיה העיקרית, יתעכב מעט המורה בתיאור תופעת הארבה כפי שמתוארת בנביא. הרס מקורות הכלכלה, השלבים בהופעתו של המזיק לארבעת סוגיו. יש להדגיש את ההסלמה במצב.

פס' ה': המתאר את המחסור בקרב השכורים, יכול להיות מצוין להוכחת השלכות ... עפ"י מה שכתבנו לעיל. וביחוד בהשוואתו לפס' שלאחריו בו מתואר המזיק כגוי ואריה ... לאחר שהחדרנו אל תחושת תלמידנו את ההרגשה, שהארבה יצר עם בואו ... נצעד בשלב הבא.

ג. התיאור המוגזם לכאורה בפס' ח'. עיון בתרגום יסייע להבנת הפסוק ואז נעמיד את השאלה: האם זוהי פרופורציה נכונה ביחס למכת טבע שגורמת לבעיות כלכליות ולו חמורות ביותר? הפס' שלאחריו, ט' - יהיה אולי הפתרון לבעיה. וכדי לחדד יותר נשאל: האם רק כהנים צריכים להתאבל? מדוע לא מתואר סבלם של המון העם? ומכאן נגיע לנקודה העיקרית: עיקר האסון הוא בניתוק הקשר בין העם לאלוקיו. ומה עושה הנביא על-מנת ליצור קשר כזה?

ד. בטרם נענה על השאלה הזו, שהיא למעשה ההדרכה המעשית שנותן הנביא לעם להתפלל ולזעוק, נוכיח מן הפסוקים שאכן זו הנקודה העיקרית בספר יואל, ע"י שנפגיש אותם עם הפסוקים העוסקים בתפילה. פס' "ג-י"ד: הנביא קורא אל העם להתפלל, לזעוק, לקרוע שערי שמים ו"מכניס" לפיהם נוסח - מפס' ט"ו. חזרות בדבר הפסקת הקרבנות (פס' י"ג, פס' ט"ז) מחד, והעדר תיאור השלכות המכה על האוכלוסייה האזרחית, מאידך, ממקדת בהכרח את הבעיה במקדש ומוכיחה את גישתנו. כל זה יעשה או במהלך הדיון בכתה, או בנתינת משימה כתתית בכתב הכל לפי שיקול דעתו הטובה של המורה.

ה. לאחר שחזקנו היטב את ההנחה שהנביא מטפל בחידוש קשר שניתק בין עם לאלוקיו, נעסוק במיתודה - כיצד יתחדש הקשר הזה.

בפס' י"ג - דרכי התשובה, בפס' י"ד - תפילת הציבור. תוך הדגשת הדברים שהובאו לעיל בפירוש הפסוקים, לפי היכולת והצורך והשעה.

ו. לשיעורי הבית, אני מציע לתת מובאה משוכפלת מדברי ה"כוזרי" הדן בעניני תפילה / תפילת הציבור וחשיבותה. או אם התלמידים מיומנים לכך - למסור להם מקורות חז"ל העוסקים בחשיבות התפילה ומקומה ביהדות. מתוך "אוצר האגדה" ערך "תפילה". לדוגמא:

1. ג' דברים מבטלים גזירה קשה - ירוש' תענית ב', ד'.
2. מי שדעתו שפלה איך תפילתו נמאסת שנא' לב נשבר ונדכה אלוקים לא תבזה - סנהד' מג:
3. בזבח ובמנחה איך מתכפר אבל מתכפר בתפילה - ירוש' סנהדרין א, ב.

בסיום הפרק פס' י"ט-כ', חלקה של הבהמה בכל המאורע, השוואה במקומות אחרים בתנ"ך עפ"י מה שכתבנו לעיל, אם נותר זמן ואם לשקולך יש צורך בהרחבת נושא זה.

שעור ב'

חלק ראשון - ניתוח עיוני משורה

בשיעור זה נעסוק בשתי פסקאות מתוך שלושה המצויות בפרק ב'. בהן נלמד על המאמצים הנעשים לקריעת שערי שמים בתפילה, אותה "אתערותא דלתתא", היוצרת מצב חדש, המביאה ל"אתערותא דלעילא".

לא מדובר כמובן, על פעולה מעשית יזומה מצד העם לשינוי המצב, אלא זוהי פעילותו הבלעדית של הנביא, המדריך, המנחה, המנצח על התשובה, בצום ובמספד ובקול גדול. "שמע קולי אשר שמע בקולות והא-ל המקבל התפילות" (מתוך תפילת יוה"כ).

פסקה ג' - פרק ב' פסוקים א'-י"ד - הצום השני

תקיעת השופר הפותחת את פרקנו, מסמלת גם את המגמה הברורה של הצורך להתפלל וגם צרה גדולה ממשמשת ובאה, והפעם גדולה מקודמתה.

בתיאור המכה בפרק א' ממקד הנביא את תיאורו על הנזק שהותיר אחריו הארבה. כך בפרקנו, לאחר אדמה חרוכה שהותיר אחריו, מתואר המזיק בעצמו. נחילים-נחילים הוסיפו לפשוט על הארץ הריקנית... ומשאיין לו מה לאכול, הוא הופך להיות בעיני ההמוך, מעבר לתופעת טבע רגילה. זהו משהו אימתני, הבולט במיוחד על רקע כליון ושממה. ואז - הארבה מקבל דימויים כמו "עם רב ועצום" וכצבא כובש שאינו יודע רחם... "מפניו יחילו עמים...". האנשתו של היצור המזיק, כפי שנעשית בפרקנו, מחזקת את ההנחה, כי השלב הזה בא לאחר חיסול מוחלט של המזון.

הדימויים

עם רב ועצום (פס' ב')
כמראה סוסים מראהו (ד')
כקול מרכבות, כעם... ערוך מלחמה (ה')
כגבורים ירוצון וכאנשי מלחמה... ואיש בדרכיו ילכו... (ז')
ואיש את אחיו לא ידחקון... גבר במסילתו (ח')
יבראו כגנב (ט').

תחילה, מתאר הנביא את הכלל, "עם", "פרשים", "אנשי מלחמה" עד שמתמקד בארבה היחיד - "איש בדרכיו ילכו", "גבר במסילתו ילכו...". "כגנב...". תיאור הממחיש לנו את האימה ההולכת וגוברת... אין מנהיג לארבה ובכל זאת, שורר סדר בצבאו. "מלך אין לארבה ויצא חוצץ כולו" (משל ל' ל"ז), "ואיש את אחיו לא ידחקון גבר במסילתו ילכו" ובעד השלח יפולו לא יבצעו... הארבה - כסה את עיני הארץ, הקדיר שמיה והשחיר את זוהר החמה, והלילה אף הוא החשיך ואת הירח ונצנוצי הכוכבים כסה. "שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם". ומתוך חשיכה

נופלת זו, לא נותר אלא לשוב בקול גדול כפרעה מלך מצרים המבקש: "ועתה שא נא חטאתי אך הפעם והעתירו לד' אלוהיכם ויסר מעלי רק את המות הזה". והנביא מציע: "וגם עתה נאום ד', שובו עדי בכל לבבכם ובצום ובבכי ובמספד", ומפרט ביותר את דרכי התשובה השלימה, המביאה לחידוש הקשר עם ה'.

פס' א': מרכזיותה של ירושלים, כמקום שאליו כל הלבבות פונים בתפילה. תקיעת השופר בציון, היא הקריאה המתפשטת לכל הארץ, לעורר את הלבבות. "ירגזו כל יושבי הארץ" ומדוע? "כי בא יום ד' כי קרוב", השווה לפס' ט"ו פרק א' ביואל: "כי קרוב יום ד' וכשוד משדי יבוא". שם, היה המאורע רק "קרוב", כאן הוא בעיצומו. ובכל זאת - אסור להתיאש מן התפילה. אמנם "בא יום ד'" וכאילו כבר כלו כל הקיצין, אבל עדיין "כי קרוב", ניתן לעצור את המכה. גשווה גם לפס' י"ב בפרקנו: "וגם עתה נאום ד' שובו עדי...".

פס' ב': הארבה מכונה - עם. מקבל משמעות של אויב, הבא לכבוש את הארץ, הביטוי 'עם' מבטא ריבוי. וכך סדר ומשמעת. השווה עם משלי ל', כ"ה, בעל-חי נוסף שקבל תואר של 'עם', השווה לעומת הנמלים. בפס' הבאים, נקבל תמונה ברורה באשר לפעילותם המאורגנת של הארבה. "כמוהו לא נהיה מן העולם ועד העולם", השווה עם שמות י' ז"ד. עמוד על הקושי המתגלה מן ההשוואה הזו, ישב את הקושי.

פס' ג': השווה עם שמות י' ז"ג "ורוח הקדים נשא את הארבה" עם הופעת המזיק, קודמת לו רוח שרבית וחום גדול... להרחבת התיאור, ניתן לקרוא באנציקלופדיה מקראית עמ' 520, כרך א', ערך "ארבה". "וגם פליטה לא היתה לו" - לא נשאר לו מאומה, כי הכל אוכל, ע"י קודמיו. שים לב! כי בפס' ב' מתואר הארבה: "כשחר פרוש על ההרים", עודנו מרחף לו בגבהים. ואולי זו המשמעות הנוספת לנא' בסוף פס' א' "כי בא יום ד' כי קרוב", עדיין אין הארבה יורד ומזיק. זה הנחיל החדש שהגיע, תלוי בין שמים וארץ "כי קרוב"!

אך מפס' ד' כבר נחת הארבה ומתואר מקרוב ביותר. פס' ד'-ט': בקריאת הפס' הללו, חש הקורא, כי יש פה ריתמוס של זהירות סוסים, המתקדמים אל היעד. בפס' ה' עדיין "על ראשי ההרים", אך עם התקדמות הפסוקים, מתגלה הארבה, יותר ויותר ביכולתו ה"אנושית"... כגבורים, כאנשי מלחמה, כאיש-כגבר... עד כדי-כך, שמתואר את תכונותיו האנושיות המפורטות ביותר... כגנב! לא סתם איש, אלא איש מסוים מאוד, בעל תכונות מסוימות.

פס' י': תמונה מסכמת כפס' ב'. חשיכה ביום, חשיכה בלילה, הארבה מכסה את השמים. הארבה כסמל של הרבה - ריבוי, ניתן למצוא בירמיהו מ"ו כ"ג "כי רבו מארבה ואין להם מספר". פס' י"א: אין לשכוח, כי אין התופעה מקרית, זהו חיל ד', המעניש כדי שישובו בתשובה. "כי גדול יום ד' ונורא מאד ומי יכילנו". שים לב, בהשוואה לפס' א' בפרקנו כאן כבר מדברים על יום ד' ממש, ללא התוספת המסתייגת "כי קרוב".

ובכל זאת, ולמרות זאת, כשהמצב נראה כלאחר יאוש, יבואו הפסוקים הבאים:

פס' י"ב-י"ג-י"ד - דרכי התשובה

"וגם שנה נאום ד' שובר עדי", "גם כי אלך בגיא עלמות לא אירא רע כי אתה עמדי" (תהילים כ"ג, ד'). יסוד זה, חשוב מאד להדגישו בפני תלמידיו. דוגמאות ניתן להביא מדברי ימי ישראל העקובים מדם, על אמונה בד' תמצא בס' "אני מאמין".

והצעה נוספת:

לפניך קטע שכתב ר' שלמה וירגא, בתקופת גירוש ספרד במאה ה-15 בספרו "שבט יהודה".

"שמעתי מפי זקנים יוצאי ספרד, כי אנייה אחת, באה בה מכת הדבר, ובעל האנייה השליכם אל היבשה, מקום שאין ישוב ושם מתו רובם ברעב וקצתם נתאמצו ללכת לרגלם, עד שמצאו מקום ישוב ויהודי אחד בתוכם, הוא ואשתו ושני בניו התאמצו ללכת והאשה מאשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ, נתעלפה ומתה. והאיש היה נושא הבנים, נתעלף גם הוא ושני בניו מצד הרעב, וכי הקיץ מן העלוף, מצא שני בניו מתים ומרוב דאגה קם על רגליו ואמר: רבוץ העולמים! הרבה אתה עושה שאעזוב את דתי, תדע נאמנה, שעל כרחם של יושבי השמים, יהודי אני ויהודי אהיה ולא יועיל, כל מה שהבאת עלי ותביא עלי".

בפס' י"ב-י"ד: מדגיש הנביא, מה היא תשובה אמיתית. שברוך הלב ולא פעולה חיצונית טקסית בלבד. "וקרעו לבבכם ואל בגדכם". זוהי נקודת השיא בהדרכתו של הנביא לישראל. "קרוב ד' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת". אמנם נחוצים המעשים החיצוניים, כי אחריהם ימשכו הלבבות, אך כאמצעי ולא כמטרה.

בפס' י"ג: "כי חנוך ורחום הוא ארך אפיים ורב חסד ונחם על הרעה". השווה לתפילת משה: (במדבר י"ד י"ח) "ד' ארך אפיים ורב חסד נושא עוון ופשע ונקה". הבא גמ' ר"ה י"ז: "רבי יוחנן אמר: אמר הקב"ה למשה, כל זמן שישראל חוטאים יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם". ורב יהודה אמר: "ברית כרותה לי"ג מדות שאינן חוזרות ריקם". מתוך הטובאות הללו, עמוד על מקור המנהג לאמירת י"ג מדות בתפילה, של בקשת רחמים וסליחות.

הדגש, כי בהדרכת הנביא את העם, הוא כולל אולי בדבריו, גם רמז לאמירת י"ג מדות. נשים לב, כי ההדרכות של הנביא בפסקה זו, מחמירות יותר, בעוד שמדבר הנביא בפסקה ב' על הכהנים משרתי מזבח, כאן ההדרכה - לעם כולו.

"מי יודע ישוב ונחם והשאיר אחריו ברכה, מנחה ונסך לד' אלוהיכם" - שוב, חוזר ענין חסרון הנסכים והמנחות, היא-היא הבעיה המרכזית המעסיקה את הנביא יואל, המסמלת את ניתוק הקשר בין עם לאלוהיו.

פסקה ד' - פסוקים ט"ו-י"ז - הצום השלישי

פס' ט"ו: תקיעת השופר השניה למטרת - "קדשו צום קראו עצרה הנביא שקוע בלימוד דרכי התשובה לעם, בהוראות מפורשות. נשים לב, איפוא, למבנה הספרותי של פס' ט"ו-ט"ז:

תקעו שופר (בציון)

קדשו צום	קראו עצרה
אספו עם	קדשו קהל
קבצו זקנים	אספו עוללים ויונקי שדיים
יצא חתן מחדרו	וכלה מחופתה.

משפט בן שתי מילים, מהדהד באזני הקורא, כהוראה-פקודה, של הנביא: עשה כך! עשה כך! תקיעת השופר, להחריד את הלבבות, לא רק לאסף את העם, לתפילה במקום מרוכז. ובציבור - מגוון רחב, מנער ועד זקן. יונקי שדיים מובאים אף הם, להשתתף במאמץ הציבורי המשותף, אולי לרמז "עשה למען יונקי שדיים שלא חטאו".

"בשעה שישראל נוטלין שופריהם ותוקעים, הקב"ה עומד מכסא דיין ויושב על כסא רחמים ומתמלא עליהם רחמים והופך להם מידת הדין לרחמים" (ויקר"ר כ"ט ג').

יציאת החתן והכלה, בעצומה של שמחה, להשתתף עם צרת הציבור, משרה מימד חמור לכינוס ההמוני, של התפילה, כל השמחות הפרטיות מתגמדות מול הסכנה, שיחול ניתוק ביין עם לאלוקיו. ומי הם שליחי הציבור, העוברים לפני התיבה? פס' י"ז: "בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ד'..." מן המקום שממנו נהגו לברך את העם, "בין האולם והמזבח", הכהנים - הם צינור, דרכו עובר השפע האלוקי אל האדם. גם כאן, כמו בברכת כהנים, בא לידי ביטוי תפקידם זה, לשמש חוליה מקשרת בין עם לאלוקיו. הנביא מלמד אותנו, שגם בתפילה יש לכהנים את התפקיד של חוליה מקשרת, ולא רק בהקרבת קרבנות. "גדולה תפילה יותר מן הקרבנות" (ברכות ל"ב). גם התפילה, היא יצירת קשר עם הקב"ה, ולה תפקיד מכריע בכל תולדות ימיו של העם, בימי גלות השכינה כבימים כתקונם.

ובמלכים א', ח', ל"ז מוצאים אנו בתפילת המלך שלמה, בחנוכת בית ד':

"רעב כי יהיה בארץ, דבר כי יהיה, שדפון, ירקון, ארבה, חסיל כי יהיה כי יצר לו אויבו, בארץ שעריו, כל נגע, כל מחלה.

כל תפילה כל תחינה, אשר תהיה לכל האדם, לכל עמך ישראל, אשר ידעון איש נגע לבבו - ופרש כפיו אל הבית הזה. ואתה תשמע השמים, מכוון שבתך וסלחת ועשית, ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו, כי אתה ידעת לבדך, את לבב כל בני האדם".

ביואל, רואים אנו את רשומו של מנהג זה, התפילה על כל צרה, שלא תבוא, היוצאת מבית ד' ומחצרות קדשו".

תפילת הכהנים

נשים לב לתוכנה של התפילה: "חוסה ד' על עמך ואל תתן נחלתך לחרפה למשל במ גויים, למה יאמרו בעמים אייה אלוהיהם".
שלוש בקשות בה:

(א) חוסה על עמך, = עשה למען עמך;
(ב) אל תתן נחלתך, = עשה למען ארצך;
(ג) למה יאמרו בעמים איה אל-היהם, = עשה למען שמך הגדול.
מכיבים אלה חוזרים פעמים מספר בתנ"ך. לשם השוואה עיין:
במדבר י"ג, טו; שמות ל"ב י"א.
המשפט: "למה יאמרו בעמים איה אלוהיהם", מזכיר לנו קטע מקריאת התורה, ליום צום. אולי ירמז הנביא על החובה לקרוא בשחרית ובמנחה, בתורה. כפי שקוראים אנו: "למה יאמרו בעמים איה אלוהיהם ..."

חלק שני - הצעות דיסקטיות לשיעור

- א. רצוי מאד להתחיל את השיעור ב"תכסיס": תן את הקטע מפס' ב'-י"ב, משוכפל ומודפס היטב, ללא ציון שם הנביא ומניין לקוח, כשפרי התנ"ך והמחברות - סגורים.
שאל אותם שאלה: מי הנושא בפסקה זו? עבודה דמומה של כ-5 דקות. יהיו כאלה, שיתקשו מאד לקשר בין יואל לבין תוכן הקטע, שישמע להם יותר מדי "מלחמתי" בשביל יואל. התלמיד ישתכנע שאכן מדובר כאן בקטע שעוסק במלחמת גוג או מלחמה אחרת ... לאחר שיבינו שמדובר בקטע, בארבה, הביאו הוכחות לכך.
- ב. עמוד על הדימויים בהם משתמש הנביא להאנשת הארבה. ההבדל בתיאור הופעתו בין פרקנו לפרק א', מה טעם האנישו את הארבה באופן כזה? כאן - עבור לעיסוק בשאלה היכן היה הארבה באותה שעה? - פס' ב': "כשחר פרוש על ההרים ...".
- ג. עמוד על ההבדל בין פס' א' בסופו, לבין פס' ט"ו בפרק א' ...
"כי קרוב יום ד' וכשוד משדי יבוא" "כי בא יום ד' כי קרוב" התדרדרות בהופעת המכה ... הסלמה ברורה בחומרת העניין
- ד. פס' ג'-י"ב, קרא את הקטע בהטעמה. נסה להעביר לתלמידים את התחושה של ריתמוס ומקצב של שעתת סוסים ... ב"תכסיס" בתחילת השיעור, כבר יצרת עניין וסקרנות. עמוד על ההתפתחות בתיאור, מרבים ליחיד, פס' ד-ט.
התלמידים ישמחו לגלות את כשרון הכתיבה והתיאור של הנביא.
- ה. הארבה = חילו של הקב"ה. עמוד בקצרה על הנושא, "מקל חובלים בשירות ד'". הבא מספר דוגמאות מן התנ"ך, בהן השתמשו בבעלי-חיים, כמקל חובלים לה'. מטלה זו תנתן כשעורי-בית.

ו. בפס' י"ב מדוע אומר הנביא: "וגם עתה..." הרחב את הדיבור על האמונה ללא פשרות בשעות קשות. הקטע מספר "שבט יהודה" יעזור לך.

ז. שאל את התלמידים להוכחה מן הפסקה הזו, שהבעיה המציקה לעם = ניתוק הקשר עם ה'. הוכחה תנתן מפס' י"ד "מנחה ונסך לד' אלוקיכם..."

ח. כיצד מחדשים קשר עם ה' פס' י"ב-ט"ו. הבדל בין הצום השני לצום השלישי. הגברת הדרישה מצד הנביא להשתתפות כל חלקי העם. חתך מחדרו, כלה מחופתה, יונקי שדיים, זקנים..., תפילה המונית הכוללת את כל העם ממש.

ט. תוכן התפילה, נקודות ההדגשה בתפילה, התפילה ביום צום... פס' י"ז. תפקיד הכהנים = שליחי הצבור.

שעור ג'

חלק ראשון - ניתוח עיוני

נעמוד רק על פסקה אחת בשיעורנו זה, בה מתאר הנביא את תוצאות התפילה. לאחר שתיקת האלם והסתרת פנים מאת ד', הנה - נתקבלה הזעקה, "והמגפה נעצרה" ולא עוד - אלא שבחמלת ד' על עמו, השיב את כל הדגן והתירוש והיצהר, עשרת מונים. ובמקום בכי ומספד, באה שישה וגיל, שובע ירד לעולם, גרנות מלאו בר ויקביס תירוש ויצהר, ורוח ד' המנחמת, ריחפה ושבה בארץ.

פסקה ה' - פסוקים י"ח-כ"ז - מענה הנחמה

פס' י"ח-י"ט: "ארצו", "עמו", "עמו". הדגשה וחזרה, המורה על שייכות וקרבה אל ד'. בפס' י"ט נשמעת סוף-סוף קריאת ד' אל עמו בלשון מדבר בעדו. "הנני שולח לכם את דגן התירוש והיצהר..." עד עתה, בקשו את הקול הזה ולא מצאו, בקעו שערי שמים בזעקה ואז - משמים הופיע הקול: "הנני...". שים לב, שבכל הפסוקים עד פס' י"ט, מופיע ד' בל' נסתר. "חוסה ד' על עמך" ואל תתן נחלתך לחרפה" ויקנא ד' לארצו ~~ויחמול על עמו~~

לפנינו תקבולת כיאסטית, המראה שאכך הציפיות נתגשמו במלואן. כל התפילה נתגשמה. "ושבעתם אותו" - את הדגן.

פס' כ': "ואת הצפוני ארחיק מעליכם" - מי הוא המכונה "צפוני"? מתוך המשך הפס' משתמע כי זהו הארבה: "ועלה באשו ותעל צחנתו כי הגדיל לעשות". מדוע נקרא "צפוני"?

אבן עזרא: חיל הארבה, שבא מפאת צפון. וכן רד"ק. אולם אין הפירוש תואם את המציאות בא"י, בה הארבה בא מפאת מזרח ונגב. על כן יש המסבירים אחרת את הביטוי "צפוני". "צפוני" - הוא כינוי לפגע רע, ע"ש 'מצפון תפתח הרעה' ונ"א בפרקי דר"א, כי רוח צפון מדור למזיקים ומשם יוצאת רעה לעולם.

ויש שהסבירו: כי הארבה, מתנועע בזחילתו לצד צפון. לכן יכונה "צפוני". כך או כך. עונשו של הצפוני הזה - מזה כנגד מדה. כי הגדיל לעשות, על כן גדולה צחנתו ...

הארבה - הוא כלי שרת ביד ד' להעניש את העם; כשהמשחית 'מגזים' ומבצע פעולות שלא נדרשו ממנו, מעבר לעונש, הרי שהוא עצמו מתחייב על כך. זאת ראינו מן העונש שהביא ד' על המצרים ופרעה וכן על הגויים ששעבדו את ישראל, אשר, בבל, ובמהרה בימינו גם מלכות אדום הרשעה.

פס' כ"א: 'אל תיראי אדמה, גילי ושמחי כי הגדיל ד' לעשות' פני-ה אל האדמה שעד עתה אבלה היתה, עתה תגיל ותשמח. ומן הדומם אל החי:

פס' כ"ב: "אל תיראו בהמות שדי" - כנגד הסבל הרב שהיה מנת חלקה של הבהמה "נבוכו עדרי בקר", "גם בהמות שדה תערוג אליך".

פס' כ"ג: "ובני ציון" כנגד "תקעו שופר בציון", אותם בני ציון, שהרעידו מקולו של שופר וליבם נמס בתפילות, עתה - שמחה ממלאת אותם, שמחה של ישרי לב "ולישרי לב שמחה". ועל מה ישמחו? - על נס שיעשה להם "מורה ומלקוש בראשון", בחודש השמחה והגאולה, חודש ניסן, ירד היורה וגם מלקוש. זו תהיה עונת גשמים מקוצרת אך מניבה.

פס' כ"ד: והתוצאה לא תאחר לבוא. גרנות שנתרוקנו ימלאו שוב ויקבים שהושחתו, יעלו על גדותיהם. שפע כלכלי וברכה רבה. פס' כ"ה: תשלום הנזק שהביא אתו הארבה, כאן יש צורך לעמוד על הקושי שבביטוי "ושלמתי" ... את השנים אשר אכל הארבה". ויתפרש כך: אשלם לכם במשך שנים את הנזק שבא בעקבות הארבה. ונסתייע לשם כך בטעמי המקרא, המפסקים את הפסוק, כפירוש הזה

"ושלמתי לכם את-השנים אשר אכל הארבה וכו'"

ושלמתי לכם | את השנים | אשר | אכל הארבה. לאמור: אשלם לכם, את השנים הבאות עלינו לטובה, את אשר, אכל הארבה.

יש לציין, שסדר הופעת סוגי הארבה, שונה כאן במקצת, מפרק א':

פרק א': גזם, ארבה, ילק, חסיל
פרק ב': ארבה, ילק, חסיל, גזם

הסיבה, כנראה, בחשיבותו של הענף, אותו כילה הארבה - התבואה מן השדה, לעומת פעולת הגזם, הקלה יחסית. ועוד - בפרק א' הובא סדר כרונוולוגי לפי הופעת המזיק. בפרקנו - הסדר עפ"י עצמת הישועה.

פס' כ"ו: "ואכלתם אכל ושבע...". - וכשאנשים שבעים, מסוגלים הם לפצוח בשירה, שירת הלל של תודה "מזמור לתודה הריעו לד' כל הארץ".

בכל הפסקה הזו, במענה הנחמה, לא מוזכר כלל ענין ביהמ"ק, וראיה היא לשיטתנו כי אכן, מצד העם, היה הניתוק שהתבטא בהפסקת הקרבנות - דבר נורא ואיום, אסון שעולה בחומרתו על כל נזק שהסב הארבה. אבל מצד ה', אין לו חפץ בעולה ומנחה, התפילה, שברון הלב, היא העבודה האמיתית לבורא. ואכן "קרוב ד' לכל קוראיו", לכל אשר יקראוהו באמת", וכ"ש לבני אברהם אוהבו בני יעקב בחיריו.

פס' כ"ז: "וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני ד' אלוהיכם ואין עוד ולא יבושו עמי לעולם". הבטחה היא, כי אם נלך בדרך שהנחנו יואל הנביא, "ולא יבושו עמי לעולם...". מענה הנחמה הוכחה ברורה שד' שוכן בקרבנו.

חלק שני - הצעות דידקטיות לשיעור

א. שיעור זה יתחלק לשני חלקים. האחד יעסוק בפרק תוך הדגשת הרעיון: "קרוב ד' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת". את חלקו השני של השיעור, ננצל לבירור סוגיה באמונה, על רקע הנלמד בספר יואל. האם יכול האדם, אשר מחומר יסודו, להשפיע בתפילתו ולשנות את רצון הא-ל?

ב. בתחילת השיעור, ננסה להביא את התלמידים לקראת הזדהות עם הקרבה שבאה בעקבות התפילה לאלוקים. פס' י"ח-י"ט > שיכרות אל ד' בביטויים "עמו". ובכל הפרק ניתן לחוש ביחס אבהי, "אל תיראי אדמה", "אל תיראו בהמות שדי". שטף הטוב ששפע בעקבות התפילה והתשובה, מכסה על שטף הארבה שעלה וכלה. לשון מדבר, לעומת לשון נסתר בפסקאות הקודמות.

ג. על זהותו של הצפוני, אין צורך להתעכב כל-כך. יתכן מאד שהתלמידים יזהו במי המדובר, גם ללא ידיעה מדוע נקרא כך. להשלמה בשעו"ב. אך לעומת זאת, כדאי להדגיש את עונשו של הארבה, מדה כנגד מדה. תוך ציון העובדה, שכל מי שהצר לישראל בשליחות ד' תוך הפרזה והגזמה, בא על עונשו. לשעו"ב - הרחב את היריעה בנושא זה, אם תמצא לנכון.

ד. איך תבוא הישועה? פס' כ"ג. "מורה ומלקוש בראשון". הדגש את הנס שבדבר. צמצום הזמן של עונות השנה לחודש אחד. בפס' כ"ה, נסה להביא את התלמידים לידי פירוש הקושי: "ושלמתי לכם את השנים" ללא עזרת מפרשים. אולי כעבודה דמומח בכתה.

ה. על השוני בהופעת הארבה, בפס' כ"ה, אין צורך כ"כ להתעכב השאר לשעו"ב.

ו. רעתה - נסה להסב את תשומת לבם של התלמידים לשאלה: מדוע אין במענה הנחמה שום רמז לבעיה שהעסיקה את העם במשך הפסקאות הקודמות. "הכרת מנחה ונסך מבית ד'". מדוע לא כתוב במענה הנחמה שה' יגרום לכך שעבודת ביהמ"ק תחודש? מכאן תגיע למסקנה המתבקשת מאליה: אין חשיבות בעיני ד' לאופן בו "יוצרים קשר" עם ד'. חשוב שיוצרים קשר זה. וגם שפתיים מתפללות כשרות לכך. "גדולה תפילה יותר מן הקרבנות". זהו המסר שבקש יואל למסור. זהו יואל בן פתואל, "ולמה נקרא שמו בן פתואל, רבי שמואל בר יצחק אמר שפתה לקב"ה בתפלה" (ילק"ש תקל"ג).

ז. כדי לטפל בסוגיה באמונה, בחלקו השני של השיעור, שכפל את הקטעים הבאים (בהמשך). קח בחשבון, שלא תספיק לעסוק בכל הנושא והמשכו יהיה לשעו"ב. לדעתי, חשוב מאוד לא להסתפק בדברי הנביא אלא גם ליזום השלכות מעשיות מנבואות הנביאים. כך נגביר את תחושת ההזדהות והשייכות, עם דמויות הנביאים והמסר שביקשו למסור לדורות.

ואלו קטעי המקורות המוצעים:

1. ספר העיקרים מאמר ד' פרק י"ח

הצגת השאלה:

... וזה שהם אומרים, שלא ימלט הדבר מחלוקה אם שנגזר מד' טוב על איש או לא נגזר, ואם נגזר, אין צריך תפילה ואם לא נגזר אין תועיל התפילה לשנות רצון ד' לגזור עליו טוב, אחר שלא נגזר, שלא ישתנה ה' מן הרצון אל לא-רצון ולא מלא-רצון אל רצון. והתשובה:

ההשפעות העליונות יושפעו על המקבל בהיותו במדרגה ידועה ובהכנה ידועה לקבלם ואם לא יכין האדם עצמו לקבל השפע ההוא, הנה הוא מונע הטוב מעצמו.

ועוד:

2. מהר"ל - נתיב העבודה / נתיבות עולם פרק ב'

אבל דבר זה, כי התפילה היא להשלים את האדם מה שהוא חסר ואז ד' יתברך שומע תפילתו ובקשתו כאשר האדם הוא חסר וצריך אל ההשלמה.

3. הרב קוק / הקדמה לעולת ראי"ה א' עמ' י"ד

לפני התפילה, צריך להרגיש את הצורך של התפילה ואת העונג של התפילה אין התפילה חפצה, לשנות שום דבר באלוהות, שהיא מקור הנצחיות ואינה מגדר השתנות. אלא להתעלות עם כל השינויים החלים בנפש ועל כל העולם במדה שהנפש קשורה בו, אל הרוממות האלוהית. - התפילה מתדמה לשושנה הפותחת את עליה הנאים לקראת הטל או נוכח קרני השמש המופיעים עליה באורה.

בחלק זה של השיעור, הצג את הבעיה וצייך שרוב העולם סבור שע"י תפילה ניתן לשנות את רצון הבורא ח"ו. אל תתפלא, אם יעמדו לך מתנגדים רבים מקרב הכתה, קשה מאוד לנפץ מיתוסים וביחוד כשמדובר בנושא כמו שלנו, שהדעה המשובשת כה מושרשת בציבור.

המסקנה אליה תשאף להגיע בסוף השיעור:

התפילה, היא עבודת הלב ומכינה אותנו לקראת מצב, בו יהא ראוי לקבל את השפע האלוקי המוזרס ממרום בתמידות. אין התפילה משנה ברצון הבורא מאומה. היא משנה ביכולת הקליטה והקיבול של האדם המתפלל.¹

1. כדאי לחזור למקרא ולסגור את המעגל בגלוי אותם הרעיונות של גדולי המחשבה - בתוך הפסוקים שנוגעים לתפילה, כגון קרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה' אלקיכם (פסוק ג'). - העורך.